

העיון בספר שמות בשנת השמיטה

הרמב"ן – הן בהקדמתו לספר שמות והן בדברי החתימה – איפיון את מהות הספר בכנוי "ספר הגאולה". "ונתייחד ספר "ואלה שמות" בענין הגלות הראשון... ובגאולה ממנו". "והנה נשלם ספר הגאולה". הגישה הראשונה תופסת את הגאולה רק כאקט של יציאה ושחרור מעבודת למצרים בחומר ובלבנים, אולם הרמב"ן העמיק להדגיש שאף מתן-תורה והקמת המשכן מצטרפים לתהליך הגאולה – "ואז נחשבו גאולים". ומכאן אף השמוש המליצי בפסוק מיחזקאל מ"ד, עם רמיזה למקדש, "ספר הגאולה אשר ד' אלוקי ישראל בא בו, לבני ישראל עם קרובו". בדרך מעין זו הלך אף המהר"ל בגבורות ד' פס"ו. (וראה: שמות – ספר הגאולה, הרב י. יעקבסון, "שנה בשנה" תשכ"ג.)

אמנם העמקה נוספת תעמיד אותנו על הקשר בין שם הספר "שמות" לבין ערכי הגאולה. את הכינויים לחומשי התורה אנו מוצאים בשני מעגלים: במקורות הקדומים בדברי חז"ל – ע"ש תוכן הספרים: ספר הישר, ספר הברית, תורת כהנים, חומש הפקודים, משנה תורה. ואילו במדרשים אחרים מופיעים סימונים טכניים, בראשית, וידבר-במדבר וכו'. (ראה תו"ש בראשית פ"א אות נ"ו. מלואים לפ' שמות עמ' רל"ז. פתיחת הנצי"ב ל"העמק דבר"). והנה במחשבה החסידית הפכו את הענין הטכני למשמעות תוכנית. כך בקריאת "ויקרא" ובדבורי "דברים", ואף ב"שמות", זכירת השם, הכרתו וההזדהות עמו היא תנאי לגאולה. [ראה בחידושי הר"ם על התורה, ומכאן לשפ"א (תרל"ג, תרל"ז, תרמ"ח, תרנ"ג, תרנ"ז). "פרי-צדיק" ראש פ' שמות וב"אור זרוע לצדיק" עמ' 8, 22, וב"צדקת הצדיק" ס' קפ"ד. "בית יעקב" פ' שמות ס' ג' ד' ו', ז' ח'. כך אף במחשבת "מוסר הקודש": "העצמיות וגאולה מחבוט הקבר", "השם העצמי וההתחדשות", (עמ' קל"ז-קל"ט וראה "שנה בשנה" תשכ"א: האדם בהשקפת מוסר הקודש, וראה "שמועות ראייה" פ' שמות תרצ"א. שיחות רצ"י פ' שמות תשכ"ז)].

אכן ספר שמות הוא ספר הגאולה, מאחר שהדבקות בשם המקורי, במהות הפנימית היא-היא יסודה של הגאולה.

באופן מפורט תופסים עניני שמות מקום בחומש שלפנינו הן בראשית הספר והן בסופו, הן במקראות והן בדרשות חז"ל. בפרשת שמות – השבטים, משה, גרשום, והדיון מסביב לשמות האלוקיים, מה שנשנה ונדון אף בפרשת וארא, ובעקבות כל זאת – שפע המקורות שצויינו ב"תורה שלמה" על אתר. ואילו בפרשיות האחרונות, תשא, ויקהל: "ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי" וכו'. "ראו קרא ד' בשם בצלאל" וכו'. (שמות ל"א ב', ל"ה ל'). וכך אף בתנחומא ויקהל א': "טוב שם משמן טוב. טוב שמו של בצלאל", ובתנחומא הישן, "לכולם שמות יקרא". (וראה תו"ש פל"ד אות ק"ו. ובשפ"א ויקהל תרמ"ג, תרמ"ט, תרנ"ד. וב"לקוטי שפ"א" 158.) ברם, פרט למושגי שמות אנושיים, מופיעה סוגית העיון בשמות האלוקיים בהרחבה ובעומק

רב בחומש שמות. כך בתחילתו – בגילויים למשה, וכך לקראת סופו – בבקשות משה "ואתה אמרת ידעתיך בשם" (שמות ל"ג י"ב) "ואדעך בשם" (שם פסוק י"ז) "ויקרא בשם ד'" (שם פל"ד ה').

חז"ל והראשונים עסקו בענין ומכאן התעמקותו של הרמב"ם בפרשת השמות שהביאתו לאבחנה בדבר מקור השמות בפעולות (מ"נ ח"א פס"א ושם בפרוש אבן-שמואל) פרט לשם המפורש שאין לו יחס לפעולות. ואילו ב"חכמת הקודש" ח"א עמ' קי"ט נאמר: "השמות הם היחוסים, שכל יש מתיחס על פיהם לאור אין סוף. והם-הם [השמות] המקיימים את הכל וקוראים את הכל להויה". וכן בשיחות רצ"י [פ' שמות תשכ"ז] "אנשי המחקר במדע הגשון מבחינים בין שמות ופעלים, אבל אין זה מתחיל מהפעולות אלא מהפעול. יש דבר שקיים ומתגלה בפעולות". ובהקדמת אבן-שמואל לתורת התארים בשיטתו של הרמב"ם (מ"נ עם פרוש אבן-שמואל חלק ראשון כרך ב'). "האידיאליזם והמטארליזם בפלוסופיה החדשה אינם בעצם אלא בחינות נגדיות בתארי היש".

התפיסה הרוחנית את ההויה רואה את נקודת המוצא בשם, באידאה, וממנה משתלשלות הפעולות וכך גם ב"ג המדות (מ"נ ח"א פנ"ד, וראה ת"ש שמות ל"ד אות נ"ה-נ"ו ובמלואים). ואילו הגישה החמרנית תופסת את הפעולה, המעשה הגשמי, כבטוי הראשוני ליש, ובתהליך התפתחותי צמחה תורת האידאות ועולם השמות והמושגים העיוניים.

[מכאן העמקה בדברי המדרש בשמו"ר א' ג' על היחס בין שמות הכוכבים כבטוי לעולם הרוחני לבין שמות שבטי-ישראל, וכן בתנחומא פ' וארא פ' ח'. "הקב"ה קרא שמו למשה שנאמר, ראה נתתיך אלהים לפרעה". בשני המקרים, ביחס לד' וביחס למשה, השם הוא האידאה הבסיסית, הראשונית וממנו נגזרו הפעולות. (ראה "אור החיים" שמות ב' י'. וב"אור יקר" על אוה"ח: כי אמרה - בעבר טרם שקראה שמו, אבל כאן כתיב ותאמר, לשון הווה. אמנם ראה "דברי אליהו, קול אליהו", לגר"א פ' ויצא: ותקרא שמו ראובן. ובשד"ל: כי פועל משה בעברית, משם משה נגזר.]

להבין את השמות כמקור לפעולות משמע להתנער מכבלי המקום שהוא המצע לפעולות הגשמיות. מכאן הסבר לתופעה שעניני השמות הקדושים בתורה מופיעים ביחס לקדושת מקום. כך בגילוי בסנה "כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא" ובשאלת משה: "מה שמר" (שמות ג', ה', י"ג). כך בגילוי שבנקרת הצור "הנה מקום אתי" (שמות ל"ג כ' ובדרשת חז"ל: הוא מקומו של עולם, תנחומא, רש"י, ועי' ת"ש ומ"נ ח"א פ"ח). ובהבטחה "וקראתי בשם ד' לפניך". וכך בהוראה – "ונקב שם ד' מות יומת" (ויקרא כ"ד ט"ז) ובסמיכות לציון "בהר סיני". (ראה בעל הטורים ויקרא כ"ה א'. לעיל עמ' 73.)

קדושת מקום, סוף ענינה, הנסיון להתעלות מעל מגבלות המקום (הוסברו הדברים "בשבתה של ירושלים" פ"ב; לעיל פ' וישלח). ולכן נולדה ההצמדה המקראית בין שמות הבורא ומעלת המקום, מכאן אף הזכרת השם בעבודת המקדש.

"זה שמך לעולם" – להעלים (קדושין ע"א) ולכן מוסרין אותו – החכמים לתלמידיהם – פעם בשמיטה. (על הקשר לשבת של השביעית, להתרחקות מקסימלית מהפעילות, מהתנאים המגבילים את הבנת האידאה, ראה שש"ה עמ' 73).

מסורת חז"ל זו מצאה את סימוכיה – לדברי ר' יעקב בעל ה"טור" – בסמיכות שבין "נוקב שם ד' מות יומת" לבין הציון הכפול במימד המקום: סיני ושמיטת הקרקע. וההסבר בדברי בעל הטורים: השמיטה היא נסיון להתנערות מהזיקה האנושית למקום, לקרקע, נסיון להתרחק מהפעילות ומהפעולות הגשמיות, לשקוע בעולם האידאות, בעולם השמות "לקרוא שמות לנכבדים". לבנות משכן, שגם אם הוא במקום "הרי השמים ושמי השמים לא יכלולך", משמעו – לבנות מכון שאינו תלוי במקום, בו יוכל כה"ג להגות את השם באותיותיו, ולכן עובר לבנייתו נאמר: "דאו קרא ד' בשם", האידאה כמקור לפעולה.

פעמים נזכרת שמיטת קרקעות בתורה, ובשתי הפעמים – בהתיחס לעניני שמות. וגם אם שתי האזכרות-הההזכרות הללו, באות על דרך השלילה, יש בהם בכדי להעיד על העצמה הגלומה בערכי השמות כשהם מתלויים לערכי השמיטה. בשמות כ"ג י"ג: "והשביעית תשמטנה... ששת ימים תעשה מעשך... ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, ושם אלוהים אחרים לא תזכירו, לא ישמע על פיך". על הקשר בין שמיטה, לשבת והזכרת שם ע"ז, ראה ב"צרור המור" ובחת"ס פ' משפטים (לעיל עמ' 26). וע"פ דרכנו, דוקא מפני העצמה הרוחנית הצרורה בשביעית (ובמיוחד בשבתה של השביעית הרמוזה בענין – מכילתא ורש"י) הזהירה התורה שהכוחות הרוחניים, המתעלים מעל התלות בחומר, לא יופנו לשלילה. "שם אלוהים אחרים לא תזכירו", אזהרה שבחפוש אחר הרוחניות הצרופה – "שמות" – לא ימצאו תחליפים, "לא ישמע על פיך". (וראה במבוא ל"אורות-הקודש", תשכ"ג, עמ' 22 על סדר קשב היחודים.)

בפעם השנייה נזכרת השבת עבודת האדמה בראש פ' בהר וקודמת לה ההוראה בדבר "נוקב שם ד'" ופרט להסבר בעל "הטורים" מופיע כאן איזכור נוסף. ההתעלות הרוחנית צריך לה שתשמר, שתופנה לאפיקים יוצרים-חיוביים. אסור לשחרור מהשעבוד לקרקע שיטיל את האדם לחלל רוחני היולי. "זקלל במלכו ובאלוהיו, ופנה למעלה – ואל ארץ יביט" (ישע' ח' כ"א-כ"ב. וראה "אורות-הקודש" ח"ב עמ' תי"א).

ספר שמות הוא ספר הגאולה, גם בהתייחס למבנה אהל מועד, כדברי הרמב"ן. וגם אם מסופר בו על בנית המשכן, הרי הקריאה בשם מעידה על האידאה הבסיסית המונחת ביסוד המפעל והפעולה, וסוף ענינה – הגאולה משעבוד לחומר.

העיון והלמוד בספר שמות בשנת השמיטה, הוא ברמה מיוחדת במינה. השמות, האידאות מבהיקות יותר שעה שהפעילות מצטמצמת. החומר שובת,

שבת ומועד בשביעית

הקריאה בשם מתעדנת, ההזדהות עם השם העצמי, המהותי, גוברת, והגאולה מפציעה והולכת.

דעת
אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

החרות בשבת ובשביעית

מסורת חז"ל מספרת על משה רבנו המתקין את מנוחת השבת לבני-ישראל המשועבדים במצרים (שמו"ר, "וירא בסבלותם", תו"ש עמ' 75). ובהסברו של בעל "שפת-אמת" (עמ' 6) כי על-ידי כך סייע משה לשחרורם של ישראל מעול העבדות המצרי. התלות במלאכה ובעובדין דחול משעבדת את האדם לחוקי-העולם. ואכן, בעולם ניתן השלטון לאומות, ואילו עולמה של השבת שהיא עולמם של ישראל – "לא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים" – הוא עולם החרות, ובו אין לנכרי שליטה על הישראלי. הוא שאמרו בגמרא "כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלי מיצרים", בלי מיצרי מצרים. המקבל עליו עול תורת השבת מעבירין ממנו עול מלכות השלטת בעולם הזה.

כך גם הסתברו לו לבעל "שפת-אמת" (עמ' 22) דברי המדרש המתארים את ההתגלות בסנה: אני ישנה בשעבוד מצרים, ולבי ער, קול דודי, המתגלה בסנה, דופק, פתחי לי. מה שנאמר "וימררו את חייהם בחומר ובלבנים" הוא מה שהנפש, שהיא החיות שבאדם, מוטרדת כל היום בהבלי העולם, ומצד זה נמשכת הגלות בפועל ממש, הנשמה הרוחנית מתדפקת על דלתי הגוף הגשמי ומבקשת: פתחו לי, כך הוא "בדורות השפלים שהגוף עיקר והנשמה טפילה, ולכן משועבדת הנפש לגוף כמו שנאמר בנפשנו נביא לחמנו", זוהי בחינת עמו אנכי – הנשמה – בצרה. אולם בשבת הרי משבית כל איש מישראל את מלאכת הגוף, ואז מאירה הנשמה היתרה, מתוך הקוצים הדוקרניים של הסנה הגשמי.

באור מיוחד יהל המסופר על הלל הזקן, איש ביהמ"ד הירושלמי, המשעבד את גופו לצרכי נשמתו, עד כי נערם עליו בליל שבת של תקופת טבת רום ג' אמות שלג (יומא ל"ה ע"ב). והוא-הוא שגם אם מדתו "ברוך ד' יום יום", הרי הוא מודה לשמאי המשליט את החרות השבתית אף במעשי החול. (ראה "משנה-ברורה" ס' ר"ג סק"ב, וע"ע שבתה של ירושלים פ"ו.) מכח הנהגת הנשמה מוביל הלל את גופו למרחץ (וראה ברד"ל ויק"ר ל"ד ה' שבע"ש היה) ועושה חסד עם האכסניא הגופנית בה מתארכת נפשו (ויק"ר ל"ד ג').

ככל החיזיון הרוחני הזה של שעבוד הגוף המתיחס לשבת שבשבוע, כך הם אף הדברים ביחס לשבת הארץ.

בשמיטה נעשית ארץ-ישראל נחלה בלי מיצרים, היא-היא הארץ שעליה אמר קהלת בחכמתו: "אשריך ארץ שמלכך בן חורים" (שפ"א ויקרא 203) כי העם היושב עליה מתנער בשנה השביעית מתלות בעבודת האדמה, והופך להיות בן חורין לעצמו ולעולמו הרוחני.

שבת ומועד בשביעית

השביטה ממלאכות התלויות בקרקע מקנות לעובד את אדמתו עצמאות רוחנית, והרי הוא אדון לזמנו ולעתותיו. שבת לד' בזמן ושבת לד' במקום מרחיבים את נחלתו עד להיותה בלי מיצרים.

הגאולה ממצרים, החרות ממצריה, שמירת השבת וקדושת השביעית – עולים כולם בקנה אחד. מעתה, צא וחשוב את דבר מעלת החרות והגאולה הטמונים בשבתה של השביעית.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

שבת, ר"ח, שביעית

צמד המושגים: תורה שבכתב ותורה שבע"פ, יוצר ציר שעליו נחרזים יסודות הרבה. תורה שבכתב היא הבטוי לנתון, לקבוע ועומד, ליצירה השמימית שאין ליד אדם חלק בה, לאור החמה שביהדות. תורה שבע"פ יסודה במתחדש, במתוסף, בחלקם של חכמי ישראל המפלפלים כהלכה, לאורה של הלבנה המתחדשת כמותם.

על ציר זה נחרז הזוג – שבת ור"ח. שבת קביעא וקיימא ואינה תלויה במעשה התחתונים, ומכאן טופס הברכה, בקדושת-היום, מקדש השבת. ואילו ר"ח, קידושו בידי בית-דין, בקבלת עדות אנושית, וחתמת הברכה בתפילת היום – מקדש השבת, ורק אח"כ ישראל וראשי-חדשים, ישראל הם המקדשים את ראש-החודש ואת הזמנים הבאים בעקבותיו.

חביבותו וחשיבותו של ר"ח מסבירה אף את קדימותו בכל המקומות במקרא בהם מופיע הצמד: שבת ור"ח, כבהפטרת היום "והיה מדי חודש בחודשו ומדי שבת בשבתו", ואף ששבת תדירה יותר, הרי הדבר הנלמד מהמדרש ע"י כללי התושבע"פ, הוא העדיף והחביב. "אידי דאתא מדרשא – חביבא". (רסיס-לילה" ס' ח' וע"ע "סיני" תשרי תשכ"ה: ר"ח במשנת ר' צדוק).

זוג נוסף המתחרז בטור האמור, הוא משה ואהרן. משה יסודו בתורת הכתב, "ושני לזחות אבנים הוריד בידו – וכתוב בהם שמירת שבת", ואהרן הוא המבטא בעצם מציאותו את התושבע"פ, "כיצד סדר משנה, משה למד מפי הקב"ה נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו" (עירובין נ"ד). הוא "החברותא" הראשון, הפותח בשקלא וטריא, הוא זה ש"תורה יבקשו מפיהו". מכאן מה שפרש-תרגם אונקלוס בפרשתנו, "ואהרן אחיך יהיה נביאך" – "יהא מתורגמןך", הוא המתרגם-המפרש הראשון.

על פי מערכה כפולה ומכופלת זו מוסברים אף דברי המדרש בתנחומא פ' בהר: "שוקיו עמודי שש, העמוד הזה יש לו כותרת מלמעלן ובסיס מלמתן". ונתחבטו פרשני המדרשים בהגדרת הבסיס ובהגדרת כותרתו. אכן, בעל "פרי-צדיק" שייך את הדברים לזוג – שבת ושמיטה. השבת יסודה במתנה, "מתנה טובה מבית גנזי", היא הבסיס הקבוע ונתון, והשמיטה יסודה במעשה האדם, בהכרתו, היא הכותרת המתפתחת והולכת (וע"ע לעיל שש"ה עמ' 61).

* בשמיטות תשמ"ז, תשנ"ד חלה שבת פרשת וארא בר"ח שבט.

השבת מקורה בגילוי הסינאי, כך מפורשים הדברים בנחמיה ט': "ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים... ואת שבת קדשך הודעת להם... ביד משה עבדך". ואילו השמיטה הפכה לדגם של התענפות והתפשטות כללי תושבע"פ, כלליה ופרטותיה אף הם נאמרו מסיני.

תושב"כ ותושבע"פ, חמה ולבנה, הנתון והמתחדש, משה ואהרן, שבת ור"ח, כל אלה מתקפלים בתוך שבתה של השביעית; בעמוד השש בעל הבסיס והכותרת. ומוארים הם באור גדול דוקא בר"ח שבט, הוא יומה של התושבע"פ, בו ביום החל משה מבאר את התורה שבכתב ומנסח את ספר דברים. "בעשתי-עשר חודש באחד לחודש, דבר משה אל בני-ישראל". (דברים א' ג', וע"ע "פרי-צדיק" שמות עמ' 40). גבורי כח – שומרי שביעית – עושי דברו, "זזה דבר השמיטה", לשמוע בקול דברו. (וראה להלן: העיון בספר דברים בשנת השמיטה).

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

"דבורי" השבת והשביעית

שלש עשירות הן: עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, עשר מכות שלקו המצרים במצרים, ועשרת הדברות ששמעו ישראל בתחתית סיני. פרט לשתוף המספרי יש להם מכנה משותף רעיוני. בלשונו של בעל חידושי הרי"ם "באמצעות עשר המכות נעשה מעשרה מאמרות — עשר דברות". (וכעין זה בפסיקתא כ"א.) הסברו של הענין בפיו של הנכד בעל "שפת-אמת": חיותו של הקב"ה כבושה בכל הנבראים מששת ימי בראשית. היציאה לפועל של חיות אלוקית זו היא ע"י מעשי-הצדיקים, והוא מה שכתוב במשנה "אלא ליתן שכר לצדיקים". משעה שנפגם העולם, הולכת ומסתתרת האורה העליונה בתוך חוקי הטבע, ולכן באו השינויים ע"י עשר המכות, כדי לתקן את הבריאה ובעקבותיהם באו הדברות. (ראה זוהר ח"ג דף י"א ע"ב. שפ"א וארא תרל"ב, תרל"ה.)

מעשרת המאמרות המתוקנים נעשו הדברות, כי המושג דבור הוא מפורש, מבורר ומפורט יותר ממאמר (שפ"א, וארא, בא) "ובו מתגלה שאין שום חיות לשום הווה, רק מננו יתברך" (שפ"א שמות 24). מכאן מוסבר אותו כלל (זוהר, ח"ב כ"ה ע"ב) האומר שהדבור היה בגלות ועם יציאת מצרים יצא אף הוא לגאולה. ע"פ הנחה זו מובן אף השמוש היחידאי בשם "לועז" בהלל המצרי. "בצאת ישראל ממצרים, בית יעקב מעם לועז" וגם אם הוראת המילה לועז ברורה, אין לה רע במקרא. לכאן יש לצרף אף את אגודת חז"ל על שליטתו של יוסף בלשון המצרית ועל ההתחרות הפולולוגית עם פרעה, "שפת לא ידעתי — אשמע". (סוטה ל"ז ע"ב וע"ע שפ"א ויקרא 102.) הוא מה שדרשו בברייתא של ספור יציאת מצרים: אנוס ע"פ הדבור, "היינו להיות עושין מעשרה מאמרות עשרת הדברות, שדבור הוא הכרת מלכותו ית' בכל הדברים, זה היה נסתר בגלות וע"י גאולת מצרים נודע גבורתו יתברך" (שפ"א ויקרא 45). והנה דרשו בפסיקתא (כז) שמעו דבר ד', בטלתם כל הדברות, אפילו דבר אחד אם קיימתם אני סולח לכם, ואין דבר אלא שבת שנאמר ממצוא חפצך ודבר דבר. "דבור אקרי שבת". (זוהר בראשית ל"ב ע"ב. תר"ש שמות ל"א אות כ"ח וע"ע "אש-דת" ח' שכ"ח.) למושג "דבור" יש אף משמעות של הטייה לכוון, של הנהגה, הדברה, הכוונה. מכאן הבנה מעמיקה יותר בדרשת חז"ל שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך בחול (שפ"א ויקרא 191). ע"י השביתה ממלאכה בשבת מתגלית הנהגה עליונה, ורמזו חכמים אף שתמיד הש"י מנהיג הכל, עם כל זה אין הנהגה של שבת כמו בחול. (וע"ע שפ"א בהר תרע"ד על שתיקת הגוף ודיבורי הנשמה.) הנהגת העולם השבתית, המופלאה, היא שהיתה כבושה בגולה, היא שהיתה שבויה בלעז הנכרי, והיא שנתקנה ונצרפה ע"י עשר המכות.

ולכולי עלמא בשבת נתנו עשרת הדברות. מעלה עליונה זו היא אף נחלתה של השנה השביעית "זוה דבר השמיטה", "עושי דברו" בשומרי שביעית הכתוב מדבר ומכאן שמיטה אצל "דיבורי" סיני. שומרי שביעית הם סוללי דרך ההנהגה הפלאית המוציאה אף את דממת האדמה ממיצרי אמירת בריאה עמומה, לדבור סינאי גואל.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

שירת השבת והשביעית

שלש הצלעות במשולש שאנו עסוקים בו: השבת, השמיטה והפרשה, מתעטרות הפעם בכתר מופלא – כתר השירה. שירת הים בפרשה, ומכאן שמה המיוחד של השבת – שבת שירה. שירת השבת שמקורה באדם הראשון שהתחיל משורר ומזמר ואומר המנון לשבת (שוח"ט צ"ב) ושירת הארץ היא שירת השמיטה, היא שירת האילנות בר"ה לאילן, הוא יום ט"ו בשבט; והרי לחלק מן הפוסקים חמשה-עשר בשבט, הוא אף ר"ה לפרות השביעית. (ע"ע "המועדים בהלכה" עמ' קפ"ה).

שירת הים ושירת השבת יסודם ב"קום עשה" בקום ואמור שירה, בהתעוררות של פעולה, אולם שירת הארץ בשנת השמיטה, יש בה תמיהה רבה, הרי כל יסודה בשביטה, בהמנעות, ב"שב ואל תעשה", "ושבתה הארץ", ועל מה איפוא, באה השירה!?

שני מיני שירות הן. ישנה שירה שיסודה בהתמדה, בשגרה, ברצף, בחוקיות הזורמת בערוץ הטבע. פן זה הוא ענינו של פרק שירה. כך הסביר בעל "העיקרים" (מאמר ג' פרק א') את אמירת השירה ע"י הדומם, הצומח, החי. שמים אומרים, ארץ אומרת, דשאים אומרים, ובעלי חיים אומרים. ואילו השירה האחרת יסודה במופלא, בחריג, בניסי, בהתפרצות של העל-טבעי לתוך השגרה הרצופה. לשתי השירות הללו, שורש לשוני ורעיוני אחד, כך תפס בעל שפ"א (לקוטים עמ' 9, שמות עמ' 65) לשון שיר מלשון חומה, קו, שור, שורה המתמשכת והולכת, והוא ענין השיר שהיו הלויים אומרים במקדש בכל יום ויום. אולם הקו והשורה הללו נמתחים ונמשכים למקורם העל-טבעי ומשם הם מעלים צללי שירה חדשה, שירת התחדשות.

שתי פנים אלו רמוזים בכפילות המתפעלת שבשירת הים: "מי כמוכה באלים" – "באלמים", שירה אלמת, נסתרת, טבעית. "מי כמוכה נאדר בקודש, נורא תהילות. עושה פלא". במישור עשית הפלאים נפתח הפה לומר תהילה ושירה – "נורא תהלות", והיא השירה שאמרו ישראל על הים (שפ"א ויקרא עמ' 85). "שירת מי כמוכה באלים" – "באלמים", היא שירת ימי המעשה, הנהגת הטבע. ואילו זמר נאדרי בקודש הוא שירת השבת, ההנהגה העליונה, כשנתעלה וישב על כסא כבודו,

* בשמיטות תשמ"ז, תשנ"ד חלה שבת פרשת בשלח, שבת שירה, בט"ו בשבט.

הרי יום השביעי משבח ואומר. ולכן פתח אדה"ר ואמר מזמור שיר ליום השבת כשנתגלה לו סוד עולם התשובה, עולם ההנהגה העל-טבעית. שירה זו היא הקדומה, שממנה נמשכת והולכת שירת שגרת היקום. (וע"ע שפ"א פ' שמיני תר"ן על השירה מעלמא דאתכסיא.) יתרה על כל השירות הללו, שירת הארץ בשנה השביעית. בשש שנות העבודה אומרת הארץ שירה, "מכנף הארץ זמירות שמענר", "קחו מזמרת הארץ" וכפרושו של ר' נחמן מברסלב, יש לארץ זמר, "הנצנים נראו בארץ – עת הזמיר הגיע", ע"י הזמר גדלים הנצנים, הוא-הוא זמר השגרה היוצרת.

אולם בשמיטה דרשו "גבורי כח עושי דברו, בשומרי שביעית הכתוב מדבר, רואה שדהו וכרמו בור – ושותק", הוא-הוא הגבור הכובש את יצר שירת-אדמתו, "לא מצאתי לגוף" החמרי-האדמתי "טוב משתיקה", מאותה שתיקה עליונה (שפ"א פ' בהר תרס"ג). על דממה עילאית זו כתב ב"מוסר-הקודש" (עמ' רע"ד) שבגרמתה "עולמות רבים הולכים ונבנים, שירות נשגבות מתנשאות בשיא קדשן".

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

הר-סיני בשבת ובשביעית

המעמד המיוחד שיש למצות השמיטה ביחס למתן-תורה מתנסח בלשון המקרא ובלשון חכמים בבטוי מפורסם: "ידבר ד' אל משה בהר-סיני לאמור", "מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלוא כל המצוות נאמרו מסיני". ובהסברו של ר' עובדיה ספורנו מתחדדת השאלה "הנה לא יזכיר בשום מצוה מקום הציווי, זולת כאשר קרה חידוש אז באותו מקום". יתרה מזו: בנסותו זה הפסוק הוא יחידאי במקרא. אין עוד מצוה בתורה שכהקדמה לה מופיע דבור אל משה בהר סיני.

תופעה זו מתפרשת ע"י הדגשת הקשר בין מתן-תורה, מצות השמיטה ושמירת שבת. כך עולה מתוך דבריו של בעל "שם-משמואל" (ויקרא עמ' שנ"ד). ברבדי המציאות אנו מבחינים בין בחינות המקום והזמן. בבחינת המקום בולט מעמדו של הר סיני שהוא "ממוצע בין מקום הישוב החמרי של בני אדם ובין למעלה מן הישוב", דהיינו הטריטוריה הפיזית למרות מגבלותיה פולשת אל מעבר לחוקים החמריים המגבילים, בגילוי של הר-סיני.

בבחינת הזמן, השמיטה והשבת הם המבטאים את העולם הרוחני, הרחב, החפשי, הבלתי-מוגבל, הקונה שביתה בעולמנו. ההנהגה המשביתה את הפעילות של ימי המעשה, היא המבטאת את הממוצע בזמן, את החבור במה שהוא בטבע, למה שלמעלה מן הטבע. וכן הוא בשבת, שהיא מעין עוה"ב הרי הוא כאמצעי בין העוה"ז לעוה"ב, הוא הפרוזדור המחבר לעולם שכולו שבת. מכאן עולה אף ההבנה של הדגשת מצות שבת בעשרת הדברות: "זכור את יום השבת לקדשו, והלוא כבר במדה נצטוו על השבת" (שפ"א שמות 105). אלא שהפתיחה לעשרת הדברות "אשר הוצאתיך מארץ מצרים", התפרשה לבעל שפ"א, "אשר הוצאתיך מארץ המצרים", להיות בני-חורין בלי מיצרים, דהיינו התנערות ממגבלות המקום והזמן, ולכן חזרה ונשנתה פרשת השבת, שהיא נחלה בלי מיצרים, במעמד הר סיני, שהוא עצמו בלי מיצרים ובלי חוקים מגבילים. "רואים את הקולות — רואים את הנשמע ושומעים את הנראה".

ע"פ דרכנו, זוהי אף ההדגשה של השמיטה, שהיא-היא נחלה בלי מיצרים, נחלה שאינה מרתקת את האדם לחוקיה, ומכאן סמיכותה להר-סיני.

על שבת ושמיטה נצטוו ישראל בהר-סיני בהדגשה מיוחדת, מאחר ששלש הנקודות המתלכדות בקדקד אחד: היום השביעי, השנה השביעית ומעמד מתן-תורה הם הביטויים להתנשאות מקבלי התורה מעל מגבלות החומר, והפיכתם לאזרחי הנצח.

פרשת משפטים – שקלים*

כתר השקלים בשבת ובשביעית

קשריה של פרשתנו עם עניני השבת והשמיטה מפורשים בכתובים (ראה ש"ה עמ' 19 ולהלן. וע"ע זוהר ח"ג ק"ח: ובשביעית יצא לחפשי חינם, וברמב"ן וברקנטי: התחיל המשפט הראשון בעבד עברי, מפני שיש בשלוח העבד בשנה השביעית סוד שמיטין ויובלות. וע"ע ת"ש שמות פכ"א אות ע'). וב"שפת-אמת" (שמות עמ' 122) "ובשביעית יצא לחפשי הוא בחזינת שמיטה, וכמו שיש שמיטה לא"י, כך בנפשות בני"י שאינו יכול להיות משועבד רק שש שנים ובשביעית נפתח לו שער החזרות, ואם יאמר אהבתי — ופוגם בזה המפתח של השמיטה — עוד יצא ביובל, ושמיטה ויובל, שני אלו זכו בני"י בקבלת התורה, וכן בפרשת בהר נסמכו שמיטה ויובל להר-סיני, והם עצמם בחזינת עשרת הדברות ה' עלאה וה' תתאה". מכאן פתיחת המשפטים לאחר מתן-תורה, בפרשת עבד עברי, כי "זה החזרות קבלו בני"י בקבלת התורה, שלא יוכל איש ישראל להיות משועבד רק להש"ת" (שם). אולם נוסף לכך, באים בדרך הרמז וההגות החסידית איזכורים, לשבת ולשמיטה, הן בראש הפרשה והן בסופה, והם מתייחסים אף לקריאה בפרשת שקלים.

נוסחת "נעשה ונשמע" המופיעה בשלהי הפרשה נדרשת כמין חומר אף על תחילתה, והיא נרמזת, איפוא, בצמוד למסופר בתורה על עשרת הדברות וכפתיחה לפרוט הדינים וההלכות.

"ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם". בהסברת המושג "לפניהם" נאמרו כמה וכמה אוקימתות (ראה ת"ת, ת"ש, הרש"ר הירש) ואילו מסורת בית גור (חידושי הר"ם על התורה, שפ"א שמות עמ' 110, "בית-ישראל" שמות 158) הדגישה בשם הרבי מפשיסחא, "לפניהם" בהוראה של קדימות, קודמת להבנתם האנושית; יש למשפטי התורה קדימה ועדיפות על "עצמותם וחיותם" (שפ"א שם) "ואולי עי"ז [ע"י קיום צייטני גם בלי הבנה] יבינו, ונרמז בזה שאמרו נעשה ונשמע, שמועה לשון הבנה, והם היו מוכנים לעשות אף שעדיין לא הבינו" ("בית ישראל" שם, וע"ע שפ"א משפטים תרל"ד). ואמנם כן "זה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע אינו רק לפי שעה, אלא שכן הוא לעולם, שצריכין מקודם לתקן המעשים, ואח"כ זוכין לשמוע, ואחר השמיעה הוא הזמן שצריכין לתקן המעשים ביותר ע"פ התורה, ואז זוכין לשמוע יותר פנימיות התורה". (שפ"א משפטים תרמ"ז).

בכוון זה תתפרש גם דרשת חז"ל "כשהקדימו בני"י נעשה לנשמע אמר הקב"ה מי גילה לבני רז שמלאכי-השרת משתמשין בו וכו', כי בני"י היו מוכנים בקבלת התורה להיות

* בשמיטת תשס"א חלה שבת פרשת משפטים, שבת-שקלים, בר"ח. ראה לעיל פ' וארא.

כמלאכי השרת, כי באמת גם התחתונים שלוחיו של מקום הם, רק ההפרש הוא שהמלאך אין בו דבר אחר רק זה השליחות ונקרא כולו מלאך ע"ש השליחות, ולפי שבטל במציאות אליו יתברך, לכן ניזון מזיו השכינה... ובנ"י בקבלת התורה היו מוכנים ג"כ לזה, לכן ניזונו מלחם שמלאכי השרת אוכלין" (שפ"א ויקרא עמ' 195).

למעלת נכונות מלאכית זו התעלו ישראל במתן-תורה, והיא המבוקשת בקיום משפטי התורה. דוגמת ציינתנות זו באה בשבת ש"מבטלין מכל מלאכה ומוכנים רק לעבודת הש"י, לכן המזון ביום ש"ק בקדושה". ומכאן גם לדרשת ר' יצחק (ויק"ר א') "גבורי כח עושי דברו בשומרי שביעית הכתוב מדבר", והרי סודם של מלאכי השרת מקופל בפסוק: "ברכו ד' מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, מוכנים לעשות קודם שישמעו ולא כדרך שאר העבדים ששומעים תחילה את הדבר לידע אם יכולין לקבלה עליהם או לאו" (שבת פ"ח ע"א וברש"י) נמצא שגם בשמיטה כשלא עוסקים בעבודת השדה, נקראים שומרי שביעית "מלאכיו עושי דברו, שאין להם רק זאת השליחות ואין עוסקים בדרך ארץ כלל רק כמלאכי השרת" (שפ"א, ויקרא ס).

רז המלאכים שב"נעשה ונשמע" נרמז בראש הפרשה, מפורש בסופה, מתייחס לשבת ונדרש על השמיטה. דרגה מלאכית זו זיכתה את ישראל בעטרת גדולה. כך דרש ר' סימאי: "בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע באו ששים רבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, וכיון שחטאו ישראל, ירדו ק"כ ריבוא מלאכי חבלה ופירקום... א"ר יוחנן וכולן זכה משה ונטלן... אמר ר"ל עתיד הקב"ה להחזירן לנו" (שבת פ"ח, וע"ע "תפארת-ישראל" פכ"ט, חידושי אגדות למהר"ל, שבת ס).

מליצה זו של עטור בכתר התפרשה ב"פרי-צדיק" (שמות עמ' נ"ו) כ"סימן להתנשאות ככתר מלכות", כבטוי להתייחדות האינדיבידואלית שב"כל אחד מישראל יש התנשאות וכתר באותו פרט ידידיה, שבכל אחד יש איזה דבר חכמה מיוחד שמזה שורש נפשו, ועי"ז יש לכל אחד נשיאות ראש על כל ישראל... שבשורש נפשו יש רז וסוד נעלם מכל ישראל" (שם 110 וע"ע "עולת-ראיה" ח"א עמ' שפ"ז). "וזוהו הכתרים שניתן להם, שכל אחד עשה והביא לעולם שרשו בד"ת, ובוהו הוא מכתרו ומעוטר מהכל, ולעתידי צדיקים יושבים ועטרוניהם בראשיהם, היינו אותם ב' עטרות דעתידי להחזירם לנו... ואמרו דמשה נטל גם להכתרים דישאל", וב"פרי-עץ-חיים", "דבליל שבת מחזיר משה הכתרים לישראל... ועי"ז חוזר ונתנשא ראש כל אחד בשבת", אמנם "אין בזה כדי זקיפת ראש" (שם 112). **אכן בתנחומא (תשא ס"ט ג') דרשו ב"כל שנה ושנה שקוראין אותה [את פרשת שקלים] כאילו אתה [משה] עומד שם באותה שנה וזוקף את ראשם". זבשענה שקורין הפרשה דשקלים בשבתו ב' תשא היא קריאה ככל קריאת פרשיות התורה, רק כשקוראין הפרשה בשבת שלפני אדר, אז משה רבנו זוקף את ראשם, שהתורה נקראת תורת משה שהוא היה כולל כל נפשות ס' רבוא שהם אותיות התורה, וכשקוראין הפרשה, האותיות**

שהם נפש משרע"ה, הוא כאילו משה עומד וזוקף ראשם אז ומחזיר להם הכתרים" (שם 115, וראה שם בהמשך הדברים אוקימתא נוספת על החזרת הכתרים גם בחול מכח קריאת הפרשה).

נמצא שבעת קריאת-התורה בשבת פ' שקלים מופיעה בבואה דבבואה של עטרת ראש ישראל, אותה עטרה שיסודה בהכרזת "נעשה ונשמע". הכתר הוא סמל היחוד האישי, המתבטא במנין, בנשיאת ראש, במעמד האינדיבידואלי. יחוד זה מתעמק כשהמולה המשכיחה את ה"אני" שובתת, ומכאן מעלתה של שביתת השבת והשמיטה. ועומק לפנים עומק, בהתפרטות האישית במתן-תורה, ב"אות" הפרטית שבתורה, בכתר העשייה שנקשר לראשה של האות, בהגשמה האישית שיסודה בהקדמת "נעשה". מעתה נבואה חשבון – אחר שכל ענינה של שנת השמיטה עומד בסימן "עושי דברו" – כמה מבהיק הוא זיו כתר שבתה של השביעית לעת קריאת "כי תשא את ראש".

“עבודת” המשכן לשעה ולדורות

הציווי על בניית המשכן היה לשעה ולדורות. כך פירש"י את הפסוק בפרשתנו "ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו, וכן תעשו", ומקורו בדברי הגמ' במסכת שבועות. הוראה זו "וכן תעשו" כוללת בתוכה את החיוב לדורות יבואו. ע"פ פשוטם מתיחסים דברי רש"י לעקרונות של בנין המשכן וכליו (ראה תו"ש), אולם בעל שפ"א שייך לכאן גם את העקרון של היחס בין מלאכת המשכן ושמירת-שבת.

דבר זה נרמז בתורה (שמות פ' ל"ה) ונתפרש במדרשי ההלכה (מכילתא) שאין בנין המשכן דוחה שבת, ואכן בשני הפסוקים בפרשתנו "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ככל אשר אני מראה אותך... וכן תעשו", פתחה וחתמה התורה בעשייה, אותה עשייה ממשית של ימי המעשה, ואילו באמצע הפסוק בא הבטוי האידיא-חזוני "אשר אני מראה אותך". ציר זה של עשייה נתפרש לו לבעל שפ"א כבטוי לימי השבוע, ואילו המראה הרעיוני-הרוחני, הוא הבטוי לשבת. השבת הוא המרכז של שבוע העבודה שלפניה, ושל שבוע העבודה שלאחריה, "כפי תקון העשייה בתבנית אלה הכלים כך מתגלה בש"ק... אשר אני מראה אותך, ומכח הארה המתגלה בש"ק צריכין לקבל מזה לקדש ימי המעשה אצ"כ — וכן תעשו, ואז זוכין בשבת השניה להתגלות מחדש" (תרמ"ח).

כך היה הדבר בתקופת בניית המשכן: שבוע העבודה להכנת מקום להשראת השכינה פסק בבא השבת. הערכים הרוחניים של המעשה "ועשו לי מקדש", באו על השלמתם בשביתת השבת "ושכנתי בתוכם" ואילו השבוע שנמשך לאחר השבת, קרן מאורה של השבת שעברה. נוסחה זו היא משמעותית אף לדורות. השבת היא נקודת יעד ונקודת מוצא כאחת. בהסתכלות אחרת: השבוע נמתח בין שתי שבתות, הוא יונק מאחת ומכוין לאחרת. וזה "שמבקשין במוצאי-שבת" "ידיה נועם ד' — היא הארה המתגלה בש"ק, "ומעשה ידינו כוננה עלינו" לקבל הארה זו שתשאר גם לימי המעשה. ועי"ז "מעשה ידינו כוננהו" — התגלות נועם ד' מחדש בשבת השניה. (ואכן, זוהי נוסחת הברכה שברך משה את בוני המשכן עם השלמתו.)

זה שכתב רש"י "וכן תעשו" לדורות. השבת זכתה למעמד מרכזי בעת בניית המשכן כשיצאו לשבוע העבודה מכוחה של שכינת השבת וחתרו להשראתה

* בשמיטת תשס"א שבת פרשת תרומה היא אף שבת זכור. ראה להלן פ' תצוה.

מחדש ע"י מלאכת הבנין. מאז ואילך, לדורות, צריך להיות כך אף כל שבוע העבודה המשתרע בין שתי השבתות.

ככל החזיון הזה, של שבת הימים, אמורים הם הדברים אף בשבת שבשנים. השמיטה נתפסת כסופו של מחזור שש שנות עבודה "כברייתו של עולם", ומאידך היא אף ראשית מחזור חדש של שנות עבודה "כברייתו של אדם" (ש"ה 82 ואילך). מכאן מושגי "מקץ שבע שנים" בשמיטת כספים ובמצות הקהל. יצירת מקום קדוש, שבת, מקום המשכן, הרי הוא מוקרן מאורה של השבת שעברה ומאציל על השבת שתבוא. קדושת המקום באדמת השמיטה, אף היא מאצילה על עבודות השנים שקדמו לה, ומקרינה על שנות העבודה שתבואנה. וכן תעשו – במשכן ולדורות.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

מתן חינום בשבת, בשביעית ובפורים

הבעיה המרכזית בעבודת המשכן ובמעשה הקרבנות היא, כיצד להסביר את העבודה שהיא כביכול לצורך גבוה. מאז ימי המקרא עומד הפסוק וצווח "אם ארעב לא אומר לך, כי לי תבל ומלואה" (תהילים נ' י"ב) וכיוצא בכגון זה, כל שפעת המקורות המבטלת את מחשבת הסתר האנושית, כאילו ביד אדם לתת לשמים. ומכאן בהפטרות היום זעמו של הנביא: "החפץ לד' בעולות וזבחים". אדרבה, כל מעשי-המצוות לא באו אלא לעורר את האדם שיפתח מצידו פתח כחודו של מחט, כדי שיוריקו עליו משמיא שפע מלא חפניים.

כך הם הדברים בכל כלי המשכן, וכך הם בהדגשה יתרה בהדלקת המנורה המופיעה בראש פרשתנו "ויקחו אליך שמן זית זך — אליך ולא לי, לאורה איני צריך" (מנחות פ"ו ע"ב, וראה עוד שם "לא לאכילה אני צריך").

חלקו של האדם וההשתתפות העליונה באים מודגשים בדברי התורה — "להעלות נר תמיד", ובדרשת חז"ל (שבת כ"א) והביאם רש"י על אתר "שתהא שלהבת עולה מאליה". ובפרוש רש"ר הירש: "לשון זה — של הדלקת נר אינו במקרא אלא לגבי עבודת המנורה, והוא מדוקדק, שכן מצוה להדליק את הפתיל עד שתהא שלהבת עולה מאליה" (שמות כ"ז כ.). ובהסברו של בעל שפ"א: "קיום המצוות אינו בכח אנושי, רק נ"י קיום המצוה מעורר כח עליון, וכן בכל עבודת האדם — וזה ענין שתהא שלהבת עולה מאליה". ("שפת-אמת", תצוה, תרל"ה וע"ע שפ"א במדבר עמ' 74. הבונה, ע"י שבת כא).

המעלה אור במנורה צועד רק את הצעד הראשון, מכאן ואילך אם הוא זוכה ומעשיו נרצין, הרי מתקיים בו — להעלות נר תמיד, והשלהבת עולה מאליה. עקרון המתנה הנתנת מלעילא אמורה במיוחד בזיקה לשבת "מתנה טובה" ואני מבקש ליתנה לישראל" (שבת י' ע"ב) ואף בה יש מעשה מצד האדם. "כל האומד ויזכור" כאילו נעשה שותף לקב"ה במעשה בראשית, ופרש בעל "אור החיים" (בראשית ב' ג) "הראת לדעת כי האדם המקדש את השבת הוא המקיים את הנוולס ואין לך שותף גדול מזה כדין וכהלכה".

על סמך הדברים העביר בעל "שפת-אמת" משוואה אף לשבת-הארץ — לשמיטה. א"י היא מתנה לבני". (ראה שפ"א דברים עמ' י"ב ואילך, וכן ב"לקוטי הלכות" לר"נ מברסלב, א"ח א' עמ' 320 ואילך). המעשה הנדרש מישראל לקיומה של מתנה זו —

* בשמיטת תשס"א שבת פרשת תצוה חלה בפורים המשולש.

הכרה בנותן "שבחן של ישראל שיודעין שהם גרים ומבררין כי לד' הארץ ודבקים בכח הנתונה". (שפ"א ויקרא 196, 197. שש"ה פ"ט.) מכאן ההקדמה למצות השמיטה "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם — ושבתה הארץ שבת לד'". מתנת א"י גוררת עמה את מתנת פירותיה, ומכאן קדושתן, קדושת מתנה, כך כתב "בפנים יפות" (פ' בהר ד"ה ושבתה) "שנת השמיטה כל פירות שביעית הם קדושים לד', והוא נותנם לכל ישראל".

יסודה של מתנת א"י במתנת חנם, "דלית ליה מגרמיה כלום" (שפ"א דברים עמ' י"ב). מקורו של המושג אוצר מתנת חנם במדרש (תנחומא תשא. תו"ש שמות ל"ג אות קכ"ד) "הראה לו הקב"ה כל האוצרות של מתן שכר שהם מתוקנים לצדיקים... אוצר של נושי צדקה... של מכלכלי יתומים, וכן לכל אוצר ואוצר, עד שראה אוצר אחד גדול" (ראה ע"ץ יוסף" שמ"ר סוף פמ"ה. "שם משמואל" ויקרא עמ' פ"ג) "אמר לו זה של מי הוא, אמר לו מי שיש לו אני נותן לו משלו, ומי שאין לו אני עושה לו חנם ונותן לו מזה". ומכאן לרש"י בראש פ' ואתחנן ובחדושי הר"ם על התורה: "ולכאורה לאחר שיש אוצר של מתנת חנם למה לא ישיג כל אחד מהאוצר הזה, אלא צריכים לכל הפחות שנבקש מתנת חנם... נותנים רק לאלה היודעים באמת שניתן להם בחנם, ורק בנ"א חושבים שמה שמקבלים מגיע להם... ברגע שחושב כי מקבל בגלל מעשיו אז נפסק אוצר מתנת חנם" (וראה ב"מאור ושמש). וב"נאות הדשא" (ח"א עמ' ע"ט): "אתה חונן לאדם דעת, מוכח מזה שדעת א"א שיזכה בו האדם מצד מעשיו, ואינה באה רק בבחינת חנינה ומתנת חנם".

מתנת חנם יש לה בפורים מעמד מיוחד. כך עולה מדברי בעל לקוטי הלכות לברסלבי, (ח"מ הלכות מתנה הלכה ג' אות י"א) "בפורים זוכין... להתקרב הכל להש"י, אפילו הרחוקים מאד מאד מן הקדושה, בבחינת ורבים מעמי-הארץ מתייהדים... והעיקר הוא ע"י בחינת אוצר מתנת חנם... שהיה מקיים העולם קודם מ"ת... וע"כ נוהגין ישראל בפורים לעסוק במילי דשטותא בכמה מיני ענינים... כי אז נתגלה אור גדול שהוא בבחינת החסד חנם... והכל מקבלין אז מאוצר החסד הנעלם הזה, וע"כ בפורים כל הפושט ידו ליטול נותנין לו, מתנת חנם, בבחינת אוצר מתנת חנם". (וראה עוד בהגדת תפארת שמואל לאדמ"ר מאלכסנדר עמ' פד, פט.)

הכלל ההלכתי על צדקה בפורים מקורו בתוספתא מגילה פ"א (וראה ב"מ ע"ח ע"ב) ע"פ פרשנות הירושלמי מגילה פ"א ה"ד, ומכאן לפסיקת הרמב"ם (מגילה פ"ב ה"ט"ז) "כל הפושט ידו ליטול נותנין לו"; ובמחשבה החסידיית נתנוהו ענין לבקשה ברוחניות. כל הפושט ידו — "חננו מאתך" — ויודע שאינו יודע, עד דלא ידע, קונה את זכותו ליטול מאוצר מתנת חנם, והרי הוא נמנה על אלה שהובטחו "וחנתי את אשר אחון".

בתוך מסכת זו משתלב מה שכתב ב"לקוטי הלכות" (הלכות ביהכ"נ הלכה ה') על מתנת חנם ועל בנין ביהכ"נ המתיחס לכך; ואפשר דבריו הם המקור למוסבר ב"צדקת-הצדיק" (ס' קע"ו) על בניית ביהכ"נ — המתיחסת למתנת א"י — ומחית

עמלק, במקביל למצוות ה"ארצישראליות": למחות זרעו של עמלק ולבנות בית-הבחירה. אכן, אף המחיה היא פעולה מלמטה ומתנת שמיא, כך דרשו בתנחומא (תצא ד'): "אתם הוו מזכירין שמר מלמטה, ואני מוחה שמר מלמעלה". מכאן אף היחס המיוחד בין "זכור" של שבת ל"זכור" של עמלק (תנחומא תצא ז'): פעולה ומתנה. כך גם הסביר בעל "בית ישראל" (פ' זכור תשי"ז) את הרמת ידי משה במלחמת עמלק. הבקשה ע"י פשיטת הידים נענתה – וגבר ישראל. כל הפושט יד בפורים נוגע בידי משה (מתי יגיעו מעשי למעשה אבותי) ומתגבר על עמלק והמן. בשבתה של השביעית שבה כלולים בטווי המתנה העמוקים – מתנת השבת ומתנת א"י, אף מחיית עמלק באה על דרך המתנה, ושמחת פורים באה על אפשרויות המתנה הרוחנית: לחננם חנם מאוצר המנוצר.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

פרשת תשא – פרה

תוספת תשובה בשבת ובשביעית

עניני שבת נזכרים פעמיים בפרשתנו. פעם עם סיומם של ההוראות על המשכן; בדרגת הצדיקים שלפני חטא העגל: "אך את שבתותי תשמור... ושמרו בני" את השבת" וגו'. ובפעם השניה לאחר מעשה העגל בדרגת בעלי התשובה: "וביום השביעי תשבות".

הפעם האחת – כל ענינה בשבת בראשית בלבד. והאחרת, הנוספת, נדרשת אף לעניני שמיטה (ר"ה ט' ע"א). דרשה זו, "בחזירי ובקציר תשבות", אליבא דר"ע, מתיחסת לתוספת שביעית, ואילו ר' ישמעאל מגלה את עקרון התוספת במציאותו של יוהכ"פ "מערב עד ערב תשבתו שבתכם". אותו יום קבל את עצומו ועצמתו במחילת העון בסוף ארבעים יום אחרונים, שלאחר מעשה העגל. [שבתה של השביעית" פ"ב] המכנה המשותף הרעיוני לר"ע ולר"י – התוספת היא נחלתם של בעלי התשובה, ולכן אף מקומם נוסף להם, "במקום שבעלי תשובה עומדים. אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד בו". מקום זה מתפרש במשנת בעל "שפת-אמת" כפשוטו (סוכות תרל"ה, תרל"ו, תרל"ט). ואכן, בחינתה המיוחדת של תוספת שביעית שהיא מצוה ב"חפצא" של אדמת א"י (שש"ה עמ' 35-36). ולכן נרמזו עליה ישראל לאחר שנעשו בעלי תשובה. אז מתוספת להם קדושה במקום ש"אורישי גוים מפניך. והרחבתי את גבולך". תוספת זו היא הנזכרת בזוהר חיי שרה (קכ"ט ע"ב): "אתר דמאריהון דתשובה קיימי ביה, צדיקים גמורים לית לון רשו לקיימא ביה. בגין דאינון קריבין למלכא יתיר מכלהו, ואינון משכי עליהו ברעותא דלבא יתיר, ובחילא סגיא לאתקרבא למלכא". ומכאן ב"אורות התשובה" (פ"ט ג') "בעלי תשובה ממשיכין בחילא יתיר את עו החיים".

מעמד זה של בעלי תשובה מסביר אף את הקדמת הציווי על הפסח "את חג המצות תשמור וכו' וביום השביעי תשבות" (שמות ל"ד, י"ח, כ"א וע"ע שש"ה עמ' 20 הערה 4) ומה עוד שלקרבן פסח יש מעמד של קרבן ברית (ראה "כתלנו" ב') ומכאן ההדגשות בפרשתנו, "הנה אנכי כורת ברית", "פן תכרת ברית" ואף השבת מכונה "ברית עולם" (ראה "פרי צדיק" פ' תשא מאמר ד', ה').

הפרת ברית מ"ת במעשה העגל, התשובה והתקון הם שסבבו את הברית המתחדשת בהקדמת הפסח ולאחריה הציווי על השבת שנתנה בברית ועל הרחבת גבולות הארץ שיסודה בברית.

דרגת בעלי התשובה שלאחר מעשה העגל מתיחסת אף לקריאה הנוספת בפ' פרה, שענינה קנוח רשומו של החטא, "תבא אמו ותקנח". (פסיקתא, רש"י פ' חוקת, תוס' מו"ק כ"ח. "הרחב דבר" במדבר י"ט א' וראה שפ"א ויקרא 23.) ואכן התוספת המתוספת של

תוספת תשובה בשבת ובשביעית

בעלי התשובה המתפרצים "בחילא יתיר" והופכים זדונות לזכויות, מסבירה את יחודה של פרשת פרה הנעשית בחוץ, הפורצת את גבולות המקום המקודש, ומוסיפה מקום נוסף על המקום המיועד לעבודה. (רמב"ן ויקרא ט"ז ח' במדבר י"ט ב: "עולת ראייה" ח"ב עמ' שנ"ח).

שבת ושמיטה התברכו במעלת התוספת, זו במקום וזו בזמן. מקורה של התוספת, אליבא דכ"ע, בדרגת בעלי התשובה. הקריאה בפרשת כפורה של הפרה – זו הנעשית מחוץ למחנה, בראש הר המשחה – בשבתה של השביעית, עדות משולשת היא למעלתם המתוספת של השבים-המטהרים-המתחדשים. מעלה המתוספת ומתרבה "כצאן קדשים, כצאן ירושלים במועדיה".

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

פרשת ויקה"פ – החודש

השבת במשכן ובשביעית

ההתלכדות של שני מוקדי הקדושה – קדושת הזמן וקדושת המקום היא בחינתו העמוקה ביותר של המושג: שבתה של השביעית. (ראה לעיל עמ' 15: עת לשבתותי בשבתותיכם.)

העיון במהות המקום, בסגולות קדושתו וביחסיו עם קדושת הזמן מתפצל לגוונים ולבני-גוונים. (ראה שבתה של ירושלים – "בשעריך" 3, 2, "כתלנו" ט"ז. על קדושת המקום במחשבת היהדות בתוך "הכותל המערבי", ירושלים תשל"ו, לעיל פ' חיי-שרה, ויצא, וישלח, יתרו. תרומה, תשא.) אחת מנקודות המפגש היותר משמעותיות היא בשאלת בנית המשכן (מקום) בשבת (זמן). כבר בסיפור הטכני של הציווים נקטה התורה עמדה בסוגיה זו, והעירו על-כך ראשונים ואחרונים. "מפני מה בציווי הקב"ה למשרע"ה בפ' תרומה, נאמר תחילה מלאכת כלי המשכן, ואח"כ מלאכת המשכן, ואח"כ, לבסוף הכל, נאמר בפ' תשא אך את שבתותי וכו', הרי הקדים הכלים ואח"כ היריעות ואח"כ שמירת שבת; ובציווי משרע"ה לישראל בפ' ויקהל הפך הסדר, שאמר להם תחילה שמירת שבת ואח"כ מלאכת המשכן, ואח"כ הכלים". ("תורה אור" דף פ"ז. וכן בפ"צ שמות 222. שפ"א שמות 226, 227. ויקרא 13. "שם משמאל" ויקהל תרע"ו. "בית יעקב" שמות 447, 453, "בית-הלוי", "משך חכמה" שצ"י לס' חסידים. וע"ע ברא"ם וב"גור אריה" ובתו"ש שמות פל"ה אות ז' ממדרש בכת"י.)

היחס בין שבת למשכן מתעמק ע"י השוואת הנזכר בתורה בסוף מעשה בראשית ובסוף מלאכת המשכן. "ויכולו – ויכל", "ויכל – ויכל", "ויברך – ויברך". (במד"ד י"ב י"ג, וראה תר"ש שמות פל"ט אות כ"ג. וע"ע "עיונים חדשים בספר שמות" עמ' 350, 487, שהראיה בהר (מקום) היתה ביום השביעי (זמן); את תבנית המשכן "עשה" ד' בשישה ימים, וביום השביעי הראה משה את מלאכת התבנית.)

ההסברים למשמעות הצמד: שבת ומשכן מתענפים ברבדים השונים של המחשבה היהודית. במעגל שאנו עומדים בו, בעולמה של השביעית, כך מתבארים הדברים. אדה"ר נברא בערב-שבת. היממה הראשונה שעברה עליו היתה שבת. מכוחה הוא יוצא לפעלו, לשבוע היצירה האנושי; נקודת מוצאו – השבת. ובמינוחה של ההלכה – "כברירתו של אדם" ו"יום ראשון למנינו, שבת היה" (שבת ס"ט ע"ב וברש"י). לעומתו – בריאת העולם נשלמה עם בוא השבת. קדם לכך – שבוע היצירה. נקודת היעד של הבריאה – השבת, "כברירתו של עולם", "ימי חול נמנו תחילה" (שם, וע"ע שבתה של השביעית עמ' 62 הערה 26. עמ' 82, 93-94, 122, "סיני" ניסן תשכ"ג עמ' צ', שיסוד המחלוקת בדבר ענינה של השבת אפשר שהוא מונח אף ביסוד מחלוקתם של ר"ע ור"נ ברה"ל ע"א על שיר ליום השבת אם ענינו על-שם העבר או על-שם העתיד.)

שבת של עולם ושבת של אדם, התרפקות על זכרונות העבר או צפיה לתקוות העתיד, היא נוסחת הבריאה היסודית, ובהתאם לה מוסבר אף השינוי בדבר בנית המשכן, הוא המקדש במקום.

פרשיות תרומה, תצוה ותחילת תשא נאמרו לפני מעשה העגל והן מקבילות לימי המעשה הבראשיתיים, עולם "הלכתחילה" שבסימום ובפסגתו = שבת. ואכן הציווי על שמירת שבת (שמות ל"א י"ג) בא בגמר ההוראות על מלאכת המשכן, כשם שמקדש הזמן – היום השביעי – בא לעולם עם סיום מלאכת שמים וארץ.

לעומת זאת, זמנן של פרשיות ויקהל, פקודי הוא לאחר הקלקול, ויש בהן בבחינת ברייתו של אדם. "שקלקל ביום שישי ונתנה לו השבת כדי שיוכל לתקן" מושרם כך באה ההוראה על שבת בראש הציוויים כי "ע"י השבת יזכו להכניס קדושה לימי המעשה, שיהיו מנשיהם לש"ש, ויהיה כמלאכת המשכן, כאדה"ר ששמר השבת ואז"כ היה לו ר' ימי המעשה" (פ"צ שמות 223).

ההדדיות של קדושת הזמן והמקום שיסודם אחד (תפארת ישראל" פכ"ז) היא שמשמשת בסוגיית המשכן, יש שיוקדם הפן האחד, ויש שיוקדם משנהו, הכל בהתאם למצבם של ישראל. אמנם לאחר ששלמה העבודה בפועל, בא ענינה של השבת רק על דרך הרמיזה הלשונית, שהרי בעולמנו – אחר הקלקול – אנו מדברים רק בדרך רמז על עולם שכולו שבת. "בשבת, שנשאר בזמן כמו המקדש במקום – אף אחר הקלקול שוכן השי"ת בלב בני"ד" (פ"צ שם).

ככל החזיון והנוסחא הזאת שאנו מגלים בענינה של שבת הימים, כך הם הדברים לגבי שבת הארץ. שנת שבתון זו, היא סופה של מחזור שש שנות עבודה כברייתו של עולם, והיא אף ראשית מחזור חדש של שנות עבודה כברייתו של אדם. מכאן לשון הראשית והאחרית המשמשים בענינה של השמיטה. "מקץ" כסיום לשש שנות המחזור החקלאי "ומקץ" כפתיחה לשמיטה החדשה. (עמק הנצי"ב, דברים ט"ו, א'. שש"ה פ"ד-פ"ה).

"וכן תעשו – לדורות". שבוע "עבודת המשכן" הן של הימים והן של השנים – משתרע בין השבת כנקודת מוצא לבין השבת כנקודת יעד, כשהוא נוטל ממתנת שבת שעברה ומצפה לקראת שבת שתבוא.

ההשתלבות של קדושת המקום והזמן מקבלת בטוי יחידאי בהפסרת פ' החודש. על העבודה המיוחדת במקדש בימי ניסן העתידיים התנבא יחזקאל. הסברם המדוייק של חידושי, בבחינת עולם המעשה, הוא מיעדיו של אליהו שעתידי לדרוש פרשה זו (מנחות מ"ה, "דעד שיבוא אליהו ויפרשנה לנו אין אנו יודעים לדרשה" רש"י. ועיין "חזון המקרא" ח"ב 223 ואילך). אולם ע"פ פשטם של דברים נראה שבסדרי מקדש המקום יבוא שינוי בימי מקדש הזמן. "שער החצר הפנימית הפונה קדים יהיה סגור ששת ימי המעשה" ורק "ביום השביעי יפתח וביום החודש יפתח". חילופין אלו בין ימי החול לימי הקודש הביאו את הזוהר "להסתכל בכתוב זה שיש בו סוד. למה

יהיה סגור — כדי שלא להשתמש חזל בקודש, ואילו ביום השבת וביום החודש השימוש הוא של קדש בקדש". (זוהר בראשית ע"ה ע"ב ועייש"ה בפרוש ה"סולם"). נראה שהרגשה זו, של פתיחות בשבת ובר"ח, העסיקה את בעל שפ"א והוא חזר אליה בכמה גווני. "עבודת ימי המעשה — שהנקודה סגורה כמ"ש יהיה סגור, ואנפ"כ נפתחת לאדם בשבת. (בראשית עמ' 20, וע"ע שם עמ' 25, 26, 29, 30, 34. ושם עמ' צ"ו: וכמו שיש דברים אלה בבחינת הזמן ושנה כן בנפש. שפ"א ויקרא עמ' 19. וראה "בבית-ישראל" פ' החודש שהמשיך את קו המחשבה של זקנו).

מעמדה של השבת ביחס למשכן נשתנה כתוצאה ממעשה העגל, וכיוצא בדבר אף ענינו של ר"ח. כפי העולה מדברי הטור (סי' תיז) "י"ב ר"ח נקראים מועדים, וכשחטאו בעגל נטלו מהם".

פתיחת שערי העתיד בימי השבת והחודש עדות הם להתחדשותה ולהתעלותה של קדושת הזמן והמקום. כך דרשו חז"ל "שערים שטבעו בארץ עתידים לעלות, להתחדש כל אחד ואחד במקומו, ושער החצר הפנימית הפונה קדים, ששת ימי המעשה יהיה סגור, וביום השבת הם נפתחים מאליהם ויודעים כל העם שבא יום השבת. וכן בר"ח יהיו ישראל עומדים ורואים את הדלתות נפתחות מאליהן ויודעין שבאותה שנה עלתה הלבנה ומקדשין את החודש בעליונים" (ילק"ש יחזקאל ס' שפ"ג).

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il